

Loodusest, pühadusest ja pärandist

Kristel Kivari

Tartu Ülikooli

eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna teadur

kristel.kivari@ut.ee

Käesolev *Mäetaguste* erinumber käsitleb looduslikke pühapaiku. Pühapaiga mõiste kasutusele-võttu on soosinud kaasaja arengu- ja kaitsekavadest lähtuv muinsuse- ja maastikukorraldus, samuti avalikud debatilised rahvuslikkuse ja religioossuse üle. Muinsuskaitseamet on aastaid korraldanud looduslike pühapaikade inventuuri, mahukat alusuuringut, mille eesmärgiks on kihelkondade kaupa läbi töötada kogu arhiivi- ja ajalooline materjal, mis puudutab pühaks pidamist, palvetamist, ohverdamist või ravitsemist, need paigad kirjeldada ja kaardistada ühtse metoodika alusel. Selles töös on oluliseks nõudeks looduslik välisilme ja talletatud ajaloolisus: nii saame näha, kuidas arhiivil pole mitte üksnes säilitav, vaid ka määratlev ja argumenteeriv roll kultuuriväärtuse ja -pärandi piiritlemisel ja kaitsmisel. Samuti toimib loodus siin eristava markerina kristliku ja mittekristliku vahel. See loob stereotüüpse silla eelkristliku “loodususundini”, mis kõnetab omakorda ajaloovaliseid, ajatuid väärtusi nagu põlisus ja järje-pidevus, ent loob ka uusi küsimusi sünkretistlike rahvausundi praktikate kohta nii kristlike kui ka uusvaimsete mõjualade piiridel.

Kaitsekorralduse arengukavadest lähtuvas arhiivi-, välitöö ja uurimispraktikas sisaldub huvitav intellektuaalne ülesanne, millega puutub kokku just arhiiviallikaid ja kaardimaterjale läbi töötav välitööline. Omamoodi kätkevad looduslikud pühapaigad endas moderniseerumise, rahvuslikkuse esiletõusu, aga ka globaliseerumise, majanduse ja kliimamuutuste mõjuväljas esile kerkinud probleemi näidet, mille interdistsiplinaarseks käsitlemiseks sobib “probleemi-ajalooline” vaade. Selle meetodi järgi reageerivad erinevad autorid ja institutsioonid kogemusele või tunnetatud probleemidele, luues tekste, mõisteid või sündmusi, millest hiljem saab ajalugu (Aspre 2014: 28–29). Meetodi kasuks räägib selle võime tuua esile faktide kujundamise kontekste, protsesse ja praktikaid, mis omakorda lähtuvad või kõnetavad suurema ringi teemasid ja adressaate. Mõnevõrra lõimib see teoreetiline lähe lineaarset ja sünkroonset aega, hõlmates materjali (rahvapärased kombed ja pruugid), vahendajad (arhiivimaterjali kogujad ja korraldajad) ning selle kasutajad ja analüüsijad nii arengukavade ja juhendmaterjalide koostajate, pärandi- ja turismikorraldajate kui ka folkloristideni.

Millest kõneleb looduslike pühapaikade probleem?

Looduslike pühapaiku on alates Rahvusvahelise Looduskaitseliidu (IUCN) looduslike pühapaikade käsitlest vaadeldud inimkonna vanimate kaitsealadena (vt Looduslikud pühapaigad. Juhend kaitsealade valitsejatele, https://www.muinsuskaitseamet.ee/sites/default/files/content-editors/ALPAK/iucn_sns_estonia.pdf). Nii nagu muinsused, seondub ka loodus tänapäeval sageli päästmise, hoidmise ja kaitsmisega, ehkki need väärtused pole pühapaikades endis alati keskset väärtust omanud. Looduse ja ajaloolisuse problemaatilisust pühapaikade määratluses on koos mitmete autoritega analüüsinud Tõnno Jonuks (Jonuks & Remmel 2021; Jonuks & Veldi *et al.* 2014). Nendes kirjutistes toovad autorid välja, et rahvuslikkus ja loodushoidlikud väärtused said oma nüüdisegse kaalu eelkõige linnastumisperioodil 1920–1930. aastatel ning süvenesid veelgi Nõukogude ajal ühes soome-ugri identiteedi ja ideoloogilise vastupanu rõhutamisega (Jonuks & Remmel 2021: 45). Samal ajal esitavad arhiiviallikates kajastatud lood pühapaikadest sellele väärtusele väljakutseid, kuna sageli on tegemist eelkõige pool-looduslike paikadega, milles loodushoidlikkus või inimtegevuse ärahoidmine pole tingimata nõue.

Käesolevas ajakirjanumbris leidub kaks artiklit, mis laiendavad looduslikkuse problemaatikat pühapaikade käsitlest. Laura Mäemets kirjeldab oma ülevaates Karksi kihelkonna pühapaikadest pühapaikade kaardistaja muljeid muutuvast pärandmaastikust, kus pühapaigad on sageli raskesti leitavad looduse ja tähenduste muutumise tõttu. Nii nagu pühadus pole kaasajal enam see, mida võib tajuda vanades paigalugudes, pole ka peale tungiv loodus otseselt maastiku säilitaja. Mari-Ann Remmel rakendab tunnetuslikult ökosemiootilist lähenemist hiite ja veekogude kokkukuulumise analüüsis, tuues välja looduse enda loogika ja võime moodustada ühes vetevõrgustikega ka pühakohtade võrgustikke, mis toimivad sakraalse maastikuna.

Teiseks keskseks probleemiks pühapaikade määratluses on pühadus ise. Kui looduslikkuse nõudega koos käiv ohverdamine, palumine või muu rituaalne tegevus seondub ettekujutusega looduse hingestusest, siis ilma ennustamine, mitmed üldisemad kohamuistendid hiitude tegevusest, pulmarongide kokkupõrkest jne jätavad pühaduse pärimuse varju. Sestap on juba viidatud autorid pakkunud alternatiivseks tööterminiks “pärimuslikku pühapaika”, võttes arvesse “koha biograafiaid” ehk koha tähenduse kujunemist ja muutumist erinevatel ajastutel (Jonuks & Veldi *et al.* 2014: 102). Looduslikkus ei ole sel puhul enam nii rangelt nõudeks ning vaade hõlmaks ka kristliku rahvausundi sugemetega paiku. Just selliseid näiteid toob oma artiklis esile Heiki Valk näidates, kuidas ka kabelites ja kiriku lähistel läbi viidud kalendrikombed laenasid varem looduslikes paikades läbi viidud praktikate elemente. Samuti mureneb neis näiteis

lineaarne arusaam eelkristlikest ja kristlikest kommetest, perioodide järgnevusest ning kohamuistenditest. Pühaks pidamine rahvausundis sisaldab muuhulgas suuri rahvakogunemisi kirikute ja kabelite juures ning loodus-objektide seotust kristlike pühakutega. Pühadusega seotud probleemistikku käsitleb ka Lona Pälli artikkel pärimuse rollist Paluküla hiiemäe tuleviku üle peetavas konfliktis. Kuidas määratleda ja kaitsta pühakohta uusarenduste eest, kui selle varasemgi kasutus on hõlmanud näiteks karjatamist, kruusakaevandamist, aga ka rahvakogunemisi ja tähtpäevade pühitsemist? Folkloorimaterjali paljuhäälsus saab üle kirjutatud konfliktipoolte huvidest lähtuva kitsendatud vaatega.

Veidi teises ajas ja teises kontekstis, ent sarnasest teemast räägib Leedu uurija Andrius Kaniava artikkel, mis analüüsib endisel Väike-Leedu aladel paikneva Rambynase mäe kujunemist oluliseks keskuseks rahvuslik-poliitilistes suundumustes piirkonna sidumisel leedu kultuuriga. Kaniava artikkel toob esile pühapaikade funktsiooni 20. sajandil: olla ka poliitilise identiteedi kandjateks, asjaolu, millest saabki rääkida vaid rahvusliku ideoloogia esilekerkimise perioodil. Samamoodi on artiklis kaks vaadet, poliitiline, ühtlustav ja ühendav funktsioon kõrvuti kohaliku elaniku eluloosse põimitud kohasidusate sõlmedega.

Neid mõtteid jätkab Lina Leparskienė käsitledes pühaduse mitmekesiseid funktsioone Leedu Trakai linnavalitsuse ja kohalike elanike looduse, ajaloo ja rahvusliku ideoloogia üle peetavates aruteludes, mida on mõjutanud 20. sajandi poliitilised ja majanduslikud suundumused. Artikkel toob esile pühaduse võime luua diskussiooni omandi ja pärandi üle selle sõna-sõnalisel tähenduses, mis lõppude lõpuks taandub õigusele tõlgendada ja selle kaudu kasutada. Taas sisaldab materjal rahvapäraselt mitmekesiseid vaateid paralleelselt vajadusega pärandit ja pühadust piiritleda ja määratleda.

Probleemiuurimuslikust vaatest ei saa vaatluse alt välja jätta ka teaduslikku diskursust, seda enam, et rahvakultuuri talletajate ja analüüsijate vahel ongi keeruline selget piirjoont tõmmata. Kirjutajad kuuluvad probleemidega samasse aega ja kultuuri. Sestap pole varjatud ka siinsete autorite isiklikku, välitööde tegija või aktivisti vaatepunkti, millele rajaneb materjali kogumine ja koondamine. Muinsuskaitseameti looduslike pühapaikade spetsialist Pikne Kama annab käesolevas ajakirjanumbris ülevaate Eesti pühapaikade muinsuskaitse eeltöö seisust, tööst, milles mitmed siinkirjutajadki on osalenud. Ülesanne tõmmata ametlikke piire nii mõistetes kui maastikel pole lihtsate killast, sest probleem pärandiga sisaldub juba rahvapärasuse kui diskursuse mõistes, mis tähistab mitteametlikku, mitteinstitutionaalset ja eelkõige argielus kogetud tasandit, kus põimuvad mitmed vaatepunktid. Kohapärimuses kokku saavad teoreetilised alad nagu jutustamine ja paiklikkus on omamoodi tegelikkust kujundavad kõnetead, mille kaudu inimesed oma elu läbi elavad (vt Seljamaa

2022: 410), ent mis piiritledes kaotavad osa oma aktuaalsest loomulikust elujõust teede, tagamaade ja kokku kuuluvate mõistetena.

Ajakiri võtab oma vormi 2022. aasta jaanipäeva eel ja järel. Selle püha tähistamises põimubki individuaalne kogukondlikkusega, praktiline sümboolsega, poliitiline religioosse ja looduslikuga. Jaanipäev on alati olnud ka püha koht.

Tänuõnad

Käesolev ajakirjanumber on seotud EMP finantsmehhanismi teaduskoostöö projektiga EMP340 “Kaasavad paigad ja teekonnad: jagatud lood ja tähendusloome”.

Kirjandus

Asprem, Egil 2018. *The Problem of Disenchantment. Scientific Naturalism and Esoteric Discourse 1900–1939*. Albany NY: State University of New York.

Jonuks, Tõnno & Veldi, Martti & Oras, Ester 2014. Looduslikud pühapaigad – uue ja vana piiril. – *Vikerkaar* 7–8, lk 93–108.

Jonuks, Tõnno & Rimmel, Atko 2021. From Nature Romanticism to Eco-Nationalism: The Development of the Concept of Estonians as a Forest Nation. – *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 81, lk 33–62 (DOI: 10.7592/FEJF2021.81.remmel_jonuks).

Seljamaa, Elo-Hanna 2022. Kuulub – ei kuulu. Kuulumise, konviviaalsuse ja autohtoonsuse mõistetest. – *Keel ja Kirjandus* 5, lk 404–422 (DOI: 10.54013/kk773a2).

Summary

On nature, sacrality, and heritage

Kristel Kivari

Research Fellow

Department of Estonian and Comparative Folklore

University of Tartu

kristel.kivari@ut.ee

Compiler’s introduction to the special issue of the journal *Mäetagused*, dedicated to natural holy places, and related to the research cooperation project EMP340, “Re-storied sites and routes as inclusive spaces and places: Shared imaginations and multi-layered heritage”, funded by the EEA Financial Mechanism Baltic Research Programme.